

Державне управління

УДК 351:502.33:330.3(477)

Бурик Зоряна Михайлівна

*кандидат наук з державного управління,
старший викладач кафедри регіонального
управління та місцевого самоврядування*

*Львівський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України*

Бурик Зоряна Михайловна

*кандидат наук по государственному управлению,
старший преподаватель кафедры*

*регионального управления и местного самоуправления
Львовский региональный институт государственного управления*

*Национальной академии государственного управления
при Президенте Украины*

Buryk Zoriana

Candidate of Sciences in Public Administration,

Senior Lecturer of the Department of

Regional Administration and Local Self-Government of the

Lviv Regional Institute of Public Administration of the

National Academy of Public Administration under the President of Ukraine

ПРОБЛЕМИ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ДЕРЖАВНОГО

РЕГУЛЮВАННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

ПРОБЛЕМЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СУБЪЕКТОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО

РЕГУЛИРОВАНИЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ УКРАИНЫ

PROBLEMS OF INSTITUTIONAL SECURITY OF STATE REGULATION OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF UKRAINE

Анотація. У статті розглянуто особливості організаційного забезпечення державного управління регіональним розвитком, запровадження формальних та неформальних інститутів інституційного середовища. Встановлено, що організаційно-інституційне забезпечення державного регулювання сталого розвитку включає: інститут держави, інститут права, інститут ринку та громадський інститут. Наведено основні проблеми у діяльності органів влади в процесі розробки стратегій сталого розвитку. Запропоновано утворити спеціальний орган – Агентство зі сталого розвитку при Кабінеті Міністрів України.

Ключові слова: інституційний розвиток, інституційне забезпечення, інституційне середовище, регіональний розвиток, державна політика.

Аннотация. В статье рассмотрены особенности организационного обеспечения государственного управления региональным развитием, введение формальных и неформальных институтов институциональной среды. Установлено, что организационно-институциональное обеспечение государственного регулирования устойчивого развития включает: институт государства, институт права, институт рынка и общественный институт. Приведены основные проблемы в деятельности органов власти в процессе разработки стратегий устойчивого развития. Предложено создать специальный орган - Агентство по устойчивому развитию при Кабинете Министров Украины.

Ключевые слова: институциональное развитие, институциональное обеспечение, институциональная среда, региональное развитие, государственная политика.

Summary. *The article deals with the peculiarities of the organizational support of state management by regional development, the introduction of formal and informal institutions of the institutional environment. It was established that the organizational and institutional support of state regulation of sustainable development includes: the institute of the state, the institute of law, the market institute and the public institute. The main problems in the activity of the authorities in the process of development of sustainable development strategies are presented. It is proposed to create a special body - the Agency for Sustainable Development under the Cabinet of Ministers of Ukraine.*

Key words: *institutional development, institutional support, institutional environment, regional development, state policy.*

Постановка проблеми. Процес державного регулювання сталого розвитку передбачає послідовне виконання комплексу управлінських економічних, організаційних, фінансових заходів, що є складовими компонентами політики забезпечення сталого суспільного розвитку і спрямовані на визначені соціально-економічні явища та процеси. Зважаючи на сучасні реалії саме від державної влади та політики, що виробляється нею, залежать умови ведення бізнесу, використання ресурсного потенціалу, соціально-економічні процеси, перспективи розвитку країни і забезпечення інтересів усіх членів суспільства. Особливе значення у цьому процесі відіграє діяльність суб’єктів державного регулювання сталого розвитку України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом певного періоду вирішувались питання організаційного забезпечення та проблем розвитку України. Їх досліджували низка вчених: З. Варналій [1], С. Біла, О. Жук [2], М. Кушнір [3], М. Долішній [4], Д. Норт [5] та ін. Дослідники приділяли увагу

аналізу регіональної політики та організаційного забезпечення в межах свого дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Варто зазначити, що інститути регулювання сталого розвитку – це сукупність взаємопов'язаних між собою правил, норм, механізмів примусу та суб'єктів, які втілюють їх у життя, що визначають функціонування та сталий розвиток. Такі інститути повинні виконувати свою основну функцію – забезпечувати «правила гри» суб'єктів соціальних, екологічних та економічних відносин у межах локального простору державного регулювання сталого розвитку. У зв'язку з цим інститути повинні сприяти формуванню якісно нового типу еколого-соціо-господарських взаємовідносин, заснованих на принципах сталого розвитку в межах складної системи. Виходячи з цього, варто наголосити, що інститути, які залучені в управління сталим розвитком, різні за характером. Вважаємо, що їх можна класифікувати за наступними ознаками: за об'єктом управління, за характером організації, за функціями управління, за територіальним охопленням, за формою регулювання.

У країнах ЄС коло організацій, що безпосередньо залучаються до процесу розвитку (окрім органів державної влади та органів місцевого самоврядування різного рівня), дуже широке. Тут можна навести різні інститути та інституції: асоціації муніципалітетів; національні агентства розвитку; торговельно-комерційні та промислові палати; технополіси; бізнесові й інноваційні центри; регіональні фінансові компанії; приватні консультанти та експерти; профспілки; організації, що займаються працевлаштуванням населення; організації, що спеціалізуються на поширенні нових технологій; бізнес-інкубатори; місцеві агентства розвитку тощо [6].

До інститутів, що забезпечують стійкий розвиток на макрорівні, належать: держава, законодавча база, профспілки, освіта, екологічна культура

населення, наука, банківська система, система соціального захисту, засоби масової інформації, соціальне партнерство, податкова система, судова система, фондовий ринок, система суспільних соціальних фондів.

Відповідно до об’єкта управління, виділяємо політичні (інститут держави), правові (інститут права), економічні (інститут ринку) та соціальні інститути (інститути громадянського суспільства) впливу на сталий розвиток. Такі інститути можуть виконувати різні управлінські функції (планування, організація, моніторинг, облік, контроль).

Відповідно до виділених інститутів держави, права, ринку та громадських, суб’єктами державного регулювання сталого розвитку є : суб’єкти виконання (безпосередньо регулювання) – держава та її інституційні органи – законодавчі, виконавчі, судові органи різних рівнів; суб’єкти впливу (усі суб’єкти, що перебувають на ринку) – громадські та політичні об’єднання, засоби масової інформації, окремі особистості, зокрема, це – Президент України, Кабінет Міністрів України, Верховна Рада України, державні органи виконавчої влади різних рівнів, Національний банк України, Антимонопольний комітет України, Фонд державного майна України, об’єднання, союзи та асоціації. Основні цілі та функції інститутів та організацій наведено у табл. 1.

Таблиця 1

Інститути та організації, що забезпечують сталий розвиток на різних економічних рівнях* **

Інститути	Інституції	Організації	Цілі та функції інститутів
Інститут держави	Норми, правила, процедурні інституції, які регулюють процес доступу та реалізації влади з метою управління сталого розвитку	Органи державної влади, які реалізують функції управління сталого розвитку економіки (Кабінет Міністрів України; Рада національної безпеки та оборони України; комітети, відомства тощо)	Державне управління сталого розвитку Реалізація політики, яка б сприяла сталому зростанню науково-технологічного потенціалу, поліпшенню добробуту населення та соціального клімату в державі, а також усунення занепаду її природних ресурсів
Інститут	Закони та підзаконні	Органи влади, що	Нормативно-правове

права	нормативно-правові акти, що сприяють переходу національної економіки на засади сталого розвитку	відповідальні за процес формування та реалізації національного законодавства у сфері сталого розвитку економіки (Верховна Рада України, комітети у її складі тощо)	забезпечення сталого розвитку Забезпечення гармонізації законодавства з питань стійкого розвитку; ухвалення нормативно-правових актів, які б регулювали соціальні взаємовідносини між економічними агентами різних рівнів
Інститут ринку	Норми еколого-економічної поведінки, правила взаємодії суб'єктів ринку (торги, тендери, система ціноутворення тощо); права власності, правила доступу до ресурсів; ціни, конкуренція, прибуток тощо	Організації ринку	Сприяння розвитку соціальної інфраструктури, забезпечення раціонального використання природних ресурсів, розвиток громадянського суспільства Реалізація економічного механізму збалансування інтересів господарських суб'єктів й суспільства крізь призму еколого-економічних відносин та подолання еколого-економічних суперечностей
Громадський інститут	Розвиток свідомості мас, кожної особи через збирання, опрацювання і розподілення інформації в масовому масштабі, на основі закономірностей, що панують у суспільстві	ІГС, асоціативні структури, кластерні утворення ЗМІ	Захист інтересів працівників у соціальному партнерстві з роботодавцями, об'єднаннями роботодавців, організаціями бізнесу, органами влади

**власна розробка автора*

***Примітки: ІГС – інститути громадянського суспільства; ЗМІ – засоби масової інформації*

Очевидно, що за характером організації їх діяльності, їх діяльність може бути, як формальною (які за формою регулювання можуть поділятися на державні, приватні та громадські) так і неформальною (через неформальні інститути). Та, відповідно, за територіальним охопленням на міжнародні, державні, регіональні та місцеві.

У функціональну сферу впливу державного регулювання входить керуючий вплив на об'єкти, не обов'язково підпорядковані відповідному

органу виконавчої влади, коли державне управління розуміється як вплив на підлеглі (підконтрольні, підвідомчі) об'єкти.

Інституції, які знаходяться в основі формування інституту держави є різноманітні норми, правила, процедури, які регулюють процес доступу та реалізації влади щодо забезпечення управління СР.

Держава з метою забезпечення ефективної взаємодії інститутів сталого розвитку в особі органів влади здійснює регулювання діяльності інститутів ринку, створює умови для розвитку інституту громадянського суспільства.

Важливого значення у системі впливів займає державно-управлінський інститут, який є синтезом інституту держави та інституту права та полягає в формації системи регламентованих та затверджених на законодавчому рівні документально закріплених норм та правил здійснення функцій державного регулювання відповідними органами державної влади. Державно-управлінські інститути виконують роль суб'єктів, що регулюють весь процес реалізації державної політики (в т.ч. в галузі сталого розвитку).

Функції ключових органів інституту держави (Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Мінекономрозвитку, Мінекології, Рада Національної безпеки і оборони), див. табл. 2.

Таблиця 2

Функції та завдання основних органів влади, залучених в управління сталим розвитком національної економіки України*

Органи державної влади	Функції та завдання еколого-економічного управління
Верховна Рада України	Визначає засади внутрішньої та зовнішньої екологічної та економічної політики; Розробляє та приймає нормативно-правові акти, затверджує нормативно-правові акти міжнародного екологічного та економічного права, загальнодержавні екологічні й економічні програми; Визначає засади використання природних ресурсів виняткової (морської) економічної зони, континентального шельфу, освоєння космічного простору, організації й експлуатації енергосистем, транспорту і зв'язку тощо
Кабінет Міністрів України	Здійснює реалізацію внутрішньої та зовнішньої економічної, соціальної, екологічної політики; Забезпечує виконання законів України, актів Президента України; стратегічних планів та програм, що забезпечують реалізацію сталого розвитку; Координує діяльність міністерств, державних комітетів та інших установ у сфері екологічної та економічної політики тощо

Міністерство екології та природних ресурсів України	Здійснює формування і забезпечення у сфері охорони навколишнього природного середовища (ОНПС); Забезпечення реалізації державної політики із здійснення державного нагляду (контроль) у сфері ОНПС [7]
Міністерство економічного розвитку і торгівлі України	Формування і забезпечення реалізації державної політики економічного і соціального розвитку; державної цінової політики; державної промислової політики, науково-технічної політики в промисловості; державної політики у сфері торгівлі; державної політики у сфері технічного регулювання (стандартизації, метрології, сертифікації, оцінки (підтвердження) відповідності, акредитації органів з оцінки відповідності, управління якістю) та ін.; Аналіз стану та тенденції економічного і соціального розвитку України, секторів та галузей економіки, адміністративно-територіальних одиниць, розробка пропозицій щодо пріоритетних напрямів розвитку та реформування економіки, з урахуванням принципів сталого розвитку , державне прогнозування економічного і соціального розвитку тощо [8]
Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України	Реалізація державної політики у сферах ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів, енергозбереження, відновлення джерел енергії та альтернативних видів палива [9]
Рада національної безпеки і охорони України	Вносить пропозиції Президенту України щодо реалізації засад внутрішньої та зовнішньої політики у сфері економічної безпеки як складових національної безпеки; Визначає стратегічні національні інтереси України у сфері екологічної та економічної безпеки; Координує та здійснює контроль за діяльністю у сфері екологічної та економічної безпеки [10]

**власна розробка автора*

Формування державного інституційного забезпечення управління сталого розвитку відбувалося у кілька етапів: 1) етап інституційного хаосу; 2) становлення бази прогнозно-планових засад управління національною економікою, запровадження механізму поетапного впровадження системи стратегічного планування і прогнозування в державі на макро та мезорівнях; 3) визначення стратегічних орієнтирів розвитку національної економіки, обґрунтування євро інтеграційного та євроатлантичного напрямків розвитку; 4) приведення меж вітчизняного законодавчо-правового поля до розвинутих стандартів інституційної системи стратегічного управління [11, с.166].

За період незалежності Україні було створено, а потім ліквідовано кілька спеціалізованих консультативно-дорадчих органів з питань сталого розвитку:

- Національна рада зі сталого розвитку України – консультативно-дорадчий орган при Президентові України, створена Указом Президента України від 3 травня 2003 року [12];

- Національна рада з питань науки, інновацій та сталого розвитку України – консультативно-дорадчий орган при Президентові України, створена Указом Президента України від 21 серпня 2009 року [13];
- Національна рада із сталого розвитку України, положення про яку було затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2009 р. [14].

Національна рада зі сталого розвитку України була консультативно-дорадчим органом при Президентові України з 2003 по 2007 рр. Основними завданнями цієї Національної ради визначалися: вироблення пропозицій щодо національної стратегії переходу України на принципи сталого розвитку; оцінка стану реалізації державної політики щодо створення еколого-економічних передумов для сталого розвитку України [15].

Ані Національна комісія сталого розвитку при Кабінеті Міністрів України 1997-2003 рр., ані Національна Рада зі сталого розвитку України при Президентові України 2003-2007 рр. не підготували Національної Стратегії сталого розвитку.

У 2009-2010 рр. консультативно-дорадчим органом при Президентові України була Національна рада з питань науки, інновацій та сталого розвитку України. Основними завданнями Національної ради були: вивчення стану реалізації державної політики у сферах наукової та інноваційної діяльності щодо забезпечення реалізації принципів сталого розвитку, підготовка пропозицій щодо пріоритетів розвитку наукової та інноваційної діяльності; оцінка стану розвитку науки та інноваційної діяльності, впровадження моделі сталого розвитку, аналіз та обговорення проблемних питань, що їх стримують, а також – підготовка та подання Президентові України пропозицій щодо їх розв'язання; узагальнення міжнародного досвіду з формування та реалізації державної політики у сферах наукової та інноваційної діяльності, її

спрямування на впровадження моделі сталого розвитку та підготовка пропозицій щодо використання такого досвіду в Україні; аналіз проектів законодавчих та інших нормативно-правових актів з питань наукової та інноваційної діяльності, впровадження моделі сталого розвитку; організація, проведення громадських консультацій стосовно проектів відповідних актів та підготовка рекомендацій із зазначених питань; розгляд пропозицій державних органів, вітчизняних, іноземних та міжнародних організацій, підприємств і установ стосовно активізації, в тому числі стимулювання, наукової та інноваційної діяльності з метою забезпечення сталого розвитку України [9].

Надалі органи при Президентові було ліквідовано, зокрема, Національну раду зі сталого розвитку України – в 2007 р., Національну раду з питань науки, інновацій та сталого розвитку України – в 2010 р. З вересня 2009 р. діяла Національна рада із сталого розвитку України (НРСР) – консультативно-дорадчий орган при Кабінеті Міністрів України. Основні завдання НРСР: вивчення стану реалізації державної політики щодо забезпечення сталого розвитку; оцінка стану формування економічних, соціальних, екологічних та інших передумов для переходу до сталого розвитку України, аналіз та обговорення проблемних питань, а також підготовка та подання Кабінетові Міністрів України пропозицій щодо їх вирішення; узагальнення міжнародного досвіду з формування та реалізації політики сталого розвитку та підготовка пропозицій щодо використання такого досвіду в Україні тощо [10].

Незважаючи на потенційну здатність стати центром реалізації концепції сталого розвитку на державному рівні, а також – на персональний склад (відомі представники влади та науковці), Національна рада із сталого розвитку України при Кабінеті Міністрів також була ліквідована. Структура та функції НРСР не відповідали міжнародним стандартам, згідно яких для кожної галузі і сфери виробництва має бути свій відділ, що забезпечує планування та реалізацію у

досягненні сталого розвитку. Інституція мала б забезпечувати ефективність своєї роботи утворенням тимчасових робочих та експертних груп, залученням до участі всіх представників центральних і місцевих органів виконавчої влади, проведенням науково-освітніх заходів.

За результатами соціологічного дослідження, проведеного в рамках реалізації проекту Програми розвитку ООН та Глобального екологічного фонду «Інтеграція положень Конвенцій Ріо у національну політику України», якщо оцінювати загальний рівень співпраці органів влади щодо реалізації завдань та заходів сталого розвитку, то більшість (55,1 % службовців) оцінює таку співпрацю скоріше негативно та негативно (15,0 %), іншим службовцям така співпраця видається позитивною, або вони не визначились (рис. 1).

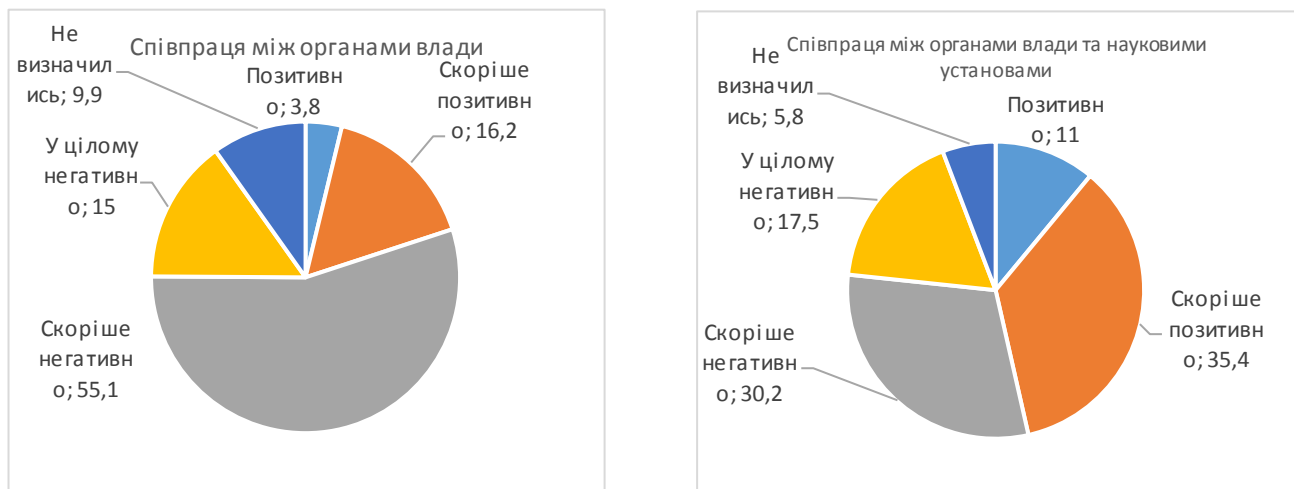

Рис. 1. Співпраця між органами влади, а також – органів влади з науковими установами*

* Джерело: [16]

а. Співпраця між органами влади

б. Співпраця між органів влади з науковими установами з науковими установами

Співпраця органів влади з науковими установами у процесі формування та реалізації цілей та завдань сталого розвитку оцінюється респондентами

більш високо, зокрема, 46,4 % службовців оцінюють таку співпрацю як позитивну, а 47,7 % – як негативну.

Значно менше оцінили співпрацю та кооперування між органами влади та громадськими об'єднаннями та асоціаціями – 36,5 % радше негативно, 15,8 % загалом негативно, що означає недостатню залученість інститутів громадянського суспільства до формування та реалізації державної політики сталого розвитку. Позитивно оцінили таку співпрацю 36,5 % опитаних державних службовців.

Мінімально оцінили співпрацю та кооперування між органами влади приватним сектором економіки, що говорить про відірваність системи державного регулювання від суспільства та приватного сектору (негативні оцінки – 68,3 %, не визначились з відповіддю – 20,4 %). Загалом позитивно оцінили таку співпрацю лише 11,3 % службовців (рис. 2).

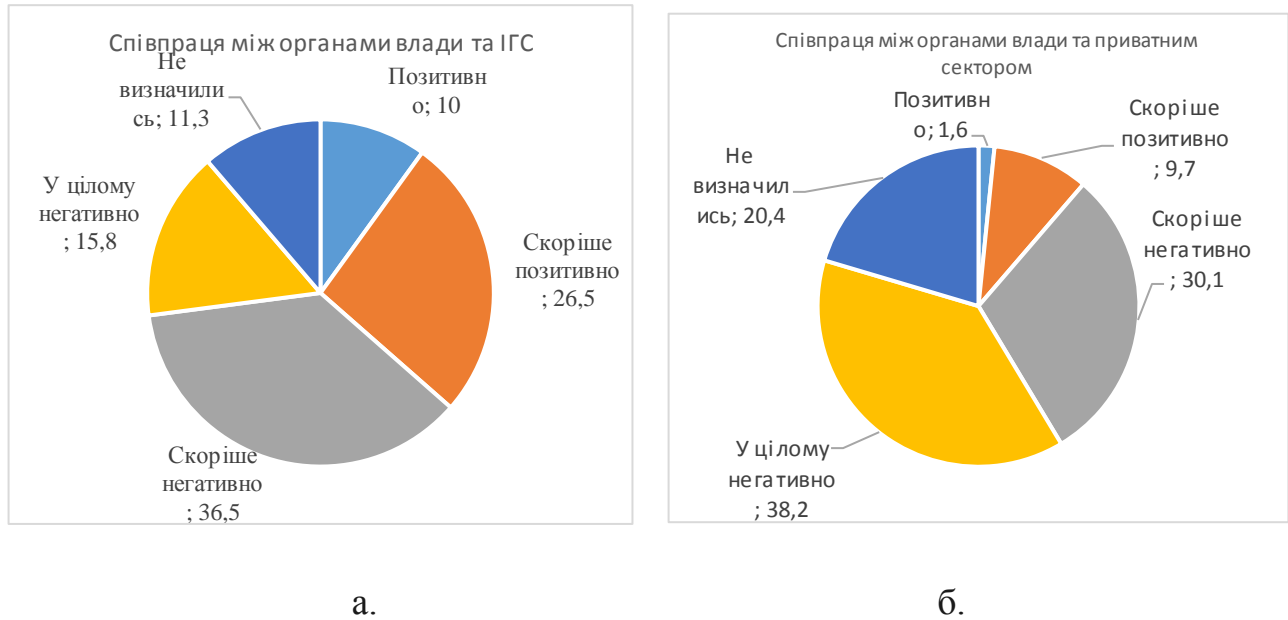

Рис. 2. Співпраця між органами влади та ІГС та між органами влади та приватним сектором*

* Джерело: [17]

а. Співпраця між органами влади та ІГС

б. Співпраця між органами влади та приватним сектором

Загалом, основними проблемами інституційного забезпечення сталого розвитку стали : недосконалість нормативно-правового механізму реалізації концепції сталого розвитку; недостатня ефективність існуючого законодавства щодо регулювання складових сталого розвитку, зокрема, економічної, екологічної та соціальної сфер життєдіяльності українського суспільства; дуже низький рівень залучення приватного та громадського сектору до імплементації принципів сталого розвитку; відсутність державного органу, який відповідатиме за здійснення національної політики з метою сталого розвитку (значна кількість структур та їх відповідальності); недосконалість механізму координації зусиль на міжнародному, національному та мікрорівні для забезпечення сталого розвитку; низький рівень узгодженості стратегічних планів; недостатнє залучення до розробки та реалізації державної політики сталого розвитку з боку приватного сектору та інститутів громадянського суспільства; необізнаність та помилкова інтерпретація сутності концепції сталого розвитку як на рівні державних органів влади (державних службовців), так і на рівні підприємств, засобів масової інформації та громадян України.

Такі чинники суттєво позначаються на ефективності реалізації державної політики сталого розвитку. Основою подальшого розвитку країни повинна стати побудова системи дієвих інституцій з єдиним керівним центром, яка б ефективно регулювала розвиток різних сфер економіки країни на засадах сталого розвитку.

Вважаємо, що для підвищення ефективності державного регулювання сталого розвитку, повинна бути створена Комісія чи Агентство зі сталого розвитку, якій надати повноваження щодо розробки скоординованого Плану реалізації Стратегії сталого розвитку «Україна-2020», сприяння і контролю за практичним упровадженням завдань цього Плану. Основними завданнями органу має стати : розробка стратегії і плану дій щодо сталого розвитку

держави, управління процесом реалізації розроблених планів та контроль діяльності, консультування представників влади; виявлення проблем у всіх сферах економіки та життя суспільства, проведення моніторингу; стимулювання наукових та інноваційних розробок; сприяння вихованню екологічної свідомості населення. У комісії (агенції) має бути свій відділ для кожної галузі і сфери виробництва, який забезпечує планування та реалізацію досягнення завдань сталого розвитку. Комісія (агенція) зі сталого розвитку має забезпечувати ефективну діяльність утворенням тимчасових робочих та експертних груп, залученням до участі представників міністерств, місцевих органів виконавчої влади, наукових закладів. Діяльність відповідних органів у розвинених країнах свідчить, що реалізація державної політики сталого розвитку потребує скоординованих зусиль як органів виконавчої влади, так і бізнесових структур, громадських організацій та засобів масової інформації.

Висновки із дослідженого матеріалу і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. За результатами дослідження, можемо виокремити значну кількість проблем, що стосуються діяльності суб'єктів державного регулювання сталого розвитку, зокрема : неузгодженість стратегічних планів різних рівнів відповідно до пріоритетів сталого розвитку; дуже низький рівень залучення приватного сектору, інститутів громадянського суспільства та ЗМІ до імплементації принципів сталого розвитку; недосконала система моніторингу виконання прийнятих міжнародних зобов'язань та інших дій, для досягнення сталого розвитку; неефективність організації прогнозування та моніторингу досягнення стратегічних цілей сталого розвитку та відсутність чітко окресленої відповідальності (та відповідальних органів) за недосягнення планових показників стратегій та програм. Для вирішення цих питань варто створити Агентство зі сталого розвитку при Кабінеті Міністрів України, яке має володіти повноваженнями щодо інтеграції трьох складових

сталого розвитку й інтеграції екологічної політики в секторальні політики, програми та плани.

Основними завданнями Агентства зі сталого розвитку при Кабінеті Міністрів України має стати: сприяння формуванню та реалізації політики сталого розвитку національної економіки; участь у розробці нормативно-правового забезпечення сталого розвитку економіки, внесення відповідних пропозицій; взаємодія із законодавчими та виконавчими органами влади з питань сталого розвитку, зокрема погодження діяльності із Кабінетом Міністрів України, РНБО; координація взаємодії центральних органів виконавчої влади з питань розподілу функцій та забезпечення їх дотримання щодо реалізації стратегії, цілей та завдань сталого розвитку; організація розробки проектів основних документів, що стосуються сталого розвитку (стратегій і плану дій щодо сталого розвитку держави); розроблення пропозицій щодо механізму здійснення заходів, спрямованих на перехід України до сталого розвитку; здійснення державного моніторингу та контролю за процесом реалізації політики сталого розвитку; відповідальність за результативність реалізації політики сталого розвитку.

Література

1. Варналій З. С. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети : монографія / З. С. Варналій, В. Є. Воротін, В. С. Куйбіда [та ін.] ; за заг. ред. З. С. Варналія. – К. : НІСД, 2007. – 768 с.
2. Біла С. О. Регіони України у післякризовий період: ризики та перспективи розвитку: аналіт. доп. / С. О. Біла, О. В. Шевченко, В. І. Жук [та ін.] ; за ред. С. О. Білої. – К. : НІСД, 2011. – С. 27–28.
3. Кушнір М. О. Сучасні стратегічні орієнтири європейської регіональної політики / М. О. Кушнір // Стратегічні пріоритети : наук.-аналіт.

- щоквартал. зб. / Нац. ін-т стратег. досліджень. – К. : НІСД, 2013. – № 1 (26).
4. Долішній М. Управління регіональними науково-технічними програмами. – К.: Наукова думка, 1993. – 174 с. 58. Долішній М.І., Побурко Я.О., Карпов В.І. Про рівномірність економічного розвитку регіонів України // Регіональна економіка. – 2002. – № 2. – С. 9-18.
 5. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт ; [пер. з англ. І. Дзюб]. – К. : Основи, 2000. – 198 с.
 6. What is sustainable development? Environmental, economic and social well-being for today and tomorrow [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.iisd.org/sd/>.
 7. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, № 41, С.546.
 8. Питання Міністерства економічного розвитку і торгівлі : Постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 459 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/459-2014-%D0%BF>.
 9. Про затвердження Положення про Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. № 676 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/676-2014-%D0%BF>.
 10. Про основи національної безпеки України : Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 39, С. 351.
 11. Державне управління: Словн.–довід Уклад: В. Д. Бакуменко та ін. За ред. В. М. Князева, В. Д. Бакуменка. – К.: Вид-во УАДУ, – 2002. – С. 48.
 12. Про національну раду зі сталого розвитку України : Указ Президента України № 388/ 2003 від 3 травня 2003 р. (рік втрати чинності – 2007) –

- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/388/2003>.
13. Про Національну раду з питань науки, інновацій та сталого розвитку України : Указ Президента України № 664/2009 від 21 серпня 2009 р. (втратив чинність 2010 р.). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/664/2009>.
14. Про утворення Національної координаційної ради з питань транспорту, здоров'я та довкілля : Постанова КМУ від 11 листопада 1999 р. № 2071 (втрата чинності 11.06.2010) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2071-99-%D0%BF>.
15. Там само... Про утворення Національної координаційної ради з питань транспорту, здоров'я та довкілля.
16. Принципи сталого розвитку: що про них знає населення та державні службовці України? [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.lisportal.org.ua/wp-content/uploads/2017/08/sotsiology-pro-dovkillya-2016-PROON.pdf>
17. Там само... Принципи сталого розвитку: що про них знає населення та державні службовці України?